

УДК 343.98

А. М. Щербаковський

ЕТАПИ ТА ЗАСОБИ ПЕРЕВІРКИ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЕКОНОМІЧНІ ЗЛОЧИНИ

Запропоновано три етапи перевірки інформації про економічні злочини. Наведені джерела, в яких міститься інформація, та засоби їх отримання під час проведення оперативно-розшукових заходів.

У сучасних умовах ринкової економіки значну роль відіграють питання боротьби з економічною злочинністю. Однією з актуальних проблем сьогодні є своєчасне та обґрунтоване порушення кримінальних справ у випадках скоєння злочинів, пов'язаних з економічною діяльністю. Особливістю економічних злочинів є те, що протиправні корисливі дії вчиняються особами з використанням легальних форм господарської діяльності чи повноважень з контролю за цією діяльністю [1, с. 15]. Злочинним діям надається вигляд господарських правопорушень. Таким чином, економічні злочини посягають водночас на встановлені норми у сфері господарювання та норм кримінального закону у сфері охорони господарських відносин. Специфіка економічного злочину полягає в тому, що він є, як правило, певною складовою технології злочинного

© Щербаковський А. М., 2012

збагачення, коли один вид злочину виступає елементом підготовки іншого злочину або його приховування [2, с. 31]. Вчасне отримання достовірної інформації про економічний злочин має важливе значення для досягнення цілей кримінального судочинства. Проте проблема збирання і перевірки вказаної інформації про економічні злочини у стадії порушення кримінальної справи наразі є малодослідженою у кримінально-процесуальній і криміналістичній літературі.

Окремі питання перевірки інформації про економічні злочини розглянуті в роботах А. Ф. Волобуєва, В. П. Корж, В. В. Лисенка, Г. А. Матусовського, Т. І. Савчук, Р. А. Степанюка тощо. Роль оперативно-розшукової інформації в стадії порушення кримінальної справи розкрито в працях Д. І. Беднякова, Г. О. Душейка, В. С. Зеленецького, Д. Й. Никифорчука, М. А. Погорельцюка, В. В. Степанова та інших вчених. Однак етапи та цілі перевірки інформації про економічні злочини, отриманої шляхом проведення оперативно-розшукових заходів, в літературі розглянуто не повною мірою. Вказане обумовило мету статті.

Кримінально-процесуальна діяльність дізнавача, органу дізнання, слідчого і прокурора, що реалізовується у стадії порушення кримінальної справи, визначається як процес перевірки достовірності первинної (сигнальної) і проміжної інформації про злочин, що готується, скоюється чи скоєний шляхом збирання, аналізу і оцінки нової кримінально-релевантної відображуваної (слідової) інформації, що служить основою для прийняття відповідних правових рішень, варіанти яких передбачені в законі [3, с. 18]. Предметом даної перевірки на першому її етапі служить інформація, що міститься в приводах для порушення кримінальної справи, вичерпний перелік яких наведений в ст. 94 КПК України. Як вказано в ст. 97 КПК України, прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя зобов'язані не лише прийняти, але і перевірити вказану інформацію. За результатами перевірки повинно бути прийнято одне з наступних рішень: 1) порушити кримінальну справу; 2) відмовити в порушенні кримінальної справи; 3) направити заяву або повідомлення за належністю. Підставою для порушення кримінальної справи, як вказано в ч. 2 ст. 94 КПК України, є «достатні дані, які вказують на наявність ознак злочину».

Таким чином, за своїм інформаційним змістом перевірозна діяльність у стадії порушення кримінальної справи є процесом розвитку знання на шляху від приводу до підстави для порушення кримінальної справи або для прийняття іншого, вказаного в законі, рішення. Метою такої діяльності є отримання достатньої за обсягом і змістом інформації, що вказує на наявність або відсутність ознак економічного злочину. Кримінально-процесуальний закон не розкриває процедури названої діяльності і не вказує засобів, за допомогою яких вона здійснюється. На нашу думку, перевірка складається з трьох етапів:

1) уявний аналіз вихідних даних, оцінка отриманої інформації, висунення версій і на цій основі – розроблення програми майбутньої перевірки;

2) практичні дії з перевірки отриманої інформації, з'ясування, чи мала (має) місце подія, на яку вказують первинні дані, а у разі підтвердження інформації – з'ясування, чи містить подія ознаки злочину і, якщо містить, під ознаки якого саме складу злочину вона підпадає;

3) аналіз, оцінка результатів перевірки, прийняття процесуального рішення.

Початковим моментом перевірки служить вивчення первинних даних, що містяться в приводі для порушення кримінальної справи. Наявна інформація може бути розділена на дві групи. Перша група включає відомості про характер і обставини події, що досліджується. Вивчення вихідних даних дозволяє побудувати уявну (вірогідну) модель події, визначити в ній прогалини, ланки і елементи, яких не вистачає. Другу групу утворюють зведення про джерела інформації, вказівки на яких містяться в повідомленні, а також відомості про інші, можливі для досліджуваної ситуації джерела. Як правильно відзначає В.С. Зеленецький, джерел інформації про вчинені або такі, що готуються, злочини, значно більше, ніж приводів для порушення кримінальної справи [4, с. 47]. У коло джерел інформації, що належить зібрати в ході перевірки, можуть входити: особи, вказані в повідомленні, які можуть підтвердити викладені факти, дати з приводу них уточнення, роз'яснення та інші пояснення; документи; предмети; інші матеріально фіксовані носії інформації. Наявні фактичні дані створюють базу для побудови версії про характер і обставини можливої події, її реальність або уявність, про учасників, сліди, механізм слідоутворення, місцезнаходження слідів-відображень та інших потенційних джерел інформації. Версії аналізуються, з них виводяться необхідні наслідки. Результати виконаної й зв'язку з цим роботи використовуються для розроблення програми майбутньої перевірки і вживання заходів з її інформаційного, матеріально-технічного, організаційного забезпечення.

У програмі перевірки повинні знайти відображення завдання, що підлягають вирішенню, послідовність їх вирішення, передбачувані дії, необхідні для їх проведення технічні засоби, методи, прийоми, виконавці, терміни вирішення завдань. Розробляється детальна програма перевірки інформації і створюються передумови для її успішної реалізації: залучення фахівців до перевіркової діяльності, формування групи учасників перевірки, забезпечення засобами криміналістичної техніки.

Реалізація розробленого плану перевірки здійснюється в двох напрямках. Перший напрямок становить налагодження інформаційного контакту і організація взаємодії з тими джерелами інформації, вказівки на які містяться в даних, що перевіряються

(наприклад, шляхом огляду документів, виклику для опитування осіб, які за первинними даними були учасниками або спостерігачами досліджуваної події). Другий напрям – це ініціативне виявлення можливих латентних джерел інформації шляхом перевірки версій, висунутих на базі побудови і вивчення уявної моделі об'єкта, що вивчається. Як додатковий (факультативний) напрям перевірки у ряді випадків може виступати діяльність зі встановлення і дослідження нової групи джерел інформації, не передбачених первинною програмою перевірки, якщо вказівки на них отримані в ході інформаційної взаємодії суб'єктів перевірки з виявленими джерелами. Слід зазначити, що при збиранні і перевірці достовірності інформації про економічні злочини на передній план виходить робота з документами, в яких містяться сліди злочинів [5, с. 93].

Після завершення перевірки проводяться аналіз і оцінка отриманих результатів. На цій основі будується уявний образ – фактична модель події. Ця модель потім порівнюється з первинною моделлю події, побудованої до початку перевірки, що дозволяє визначити схожість і відмінність об'єктів порівняльного аналізу, достатність або недостатність отриманих знань для прийняття відповідного рішення і створення уявлення про завершення або про продовження перевірки.

Намічені в плані перевірки питання досліджуються шляхом проведення пошуково-пізнавальних дій. До їх числа відносять [6, с. 21–22]: огляд місця події; отримання пояснень від осіб, від яких надійшла інформація, а також інших осіб, які можуть підтвердити або спростувати, доповнити, поглибити, уточнити вихідні дані; витребування необхідних документів та їх вивчення; надання доручень фахівцям про проведення в необхідних випадках документальних перевірок, досліджень яких-небудь об'єктів; отримання роз'яснень і консультацій у фахівців; вивчення спеціальної довідкової, методичної, іншої літератури, нормативних актів, що регулюють певні відносини, правила поведінки і діяльності тієї сфери, яка входить у предмет перевірки.

Ефективними засобами перевірки інформації про економічні злочини є оперативно-розшукові заходи, перелік яких вказаний у ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [7]. Рішення про порушення кримінальної справи згідно зі ст. 10 вказаного Закону може бути прийнято і на основі тільки результатів, самостійно отриманих органом, що здійснює оперативно-розшукову діяльність. Під результатами оперативно-розшукової діяльності розуміють фактичні дані (оперативно-розшукову інформацію), отримані оперативними підрозділами при проведенні оперативно-розшукових заходів у встановленому законодавством порядку про ознаки злочину, що готується, вчинюється або вчинений, про осіб, які готують, скоюють або скоїли злочини, сховалися від органів дізнання, слідства і суду, що ухиляються від

органів кримінального покарання і безвісті зниклих, а також про події або дії, що створюють загрозу національній безпеці, зафіксовані на матеріальному носії і такі, що мають значення для вирішення завдань кримінального судочинства [8, с. 546]. Результати оперативно-розшукової діяльності, що подаються для вирішення питання про порушення кримінальної справи, повинні містити достатні фактичні дані, що вказують на ознаки економічного злочину.

Згідно з Інструкцією з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України у виявленні, документуванні та розслідуванні злочинів у сфері економіки матеріали дослідчої перевірки відповідно до вимог ст. 94 КПК України повинні містити достатні підстави та приводи для порушення кримінальної справи, а саме: дані про місце, час, спосіб учинення злочину та осіб, які його вчинили, розмір завданої шкоди (сума коштів чи вартість майна) чи незаконно одержаного доходу, вжиття заходів щодо встановлення майна та коштів для забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна, а в матеріалах за злочинами, внаслідок яких незаконно одержані доходи, також дані про їх подальше використання [9]. Зазначені дані встановлюються виключно з наступних джерел інформації:

1) пояснень осіб (службових та матеріально відповідальних) з приводу встановлених порушень або інших обставин злочину;

2) оригіналів або копій завірених в установленому порядку документів: установчих договорів, статутів юридичних осіб, службових обов'язків осіб, які можуть бути причетними до вчинення злочину, наказів про їх призначення (звільнення), документів, якими підтверджується факт учинення злочину та використання злочинних доходів тощо;

3) довідок про дослідження, проведені фахівцями в певній галузі;

4) актів документальних ревізій (перевірок) фінансово-господарської діяльності (для підконтрольних підрозділів – Державною фінансовою інспекцією (ДФІ), аудиторських висновків або актів перевірок фахівця, проведених на непідконтрольних ДФІ об'єктах, якими підтверджується наявність завданих збитків чи сума одержаних доходів;

5) довідок-меморандумів про роботу зі встановлення майна та цінностей, здобутих злочинним шляхом, та на які судом може бути звернено стягнення для відшкодування завданих збитків чи виконання додаткової міри покарання у вигляді конфіскації майна.

Результати ОРД вивчаються і оцінюються з погляду визначення їх характеру, обсягу, змісту, достатності, допустимості, ступеня значущості інформації, що міститься в них, законності шляхів, засобів і методів її отримання, правильності її інтерпретації особою, яка подає вказані результати.

Слід відзначити, що на цій стадії кримінального судочинства для наявності підстави для порушення кримінальної справи необхідно мати цілком достовірний висновок про злочинне діяння, що готується або вчинене. Достатньо, якщо це діяння підтверджується з певним ступенем вірогідності, якщо про нього є серйозне припущення, що випливає із конкретних фактичних даних [10, с. 61–62]. Крім того, економічні злочини є складною системою дій групи осіб, в яких містяться ознаки об'єктивної сторони кількох злочинів, поєднаних єдиним задумом (метою). Тому для порушення кримінальної справи цілком достатньо лише одного епізоду злочинної діяльності.

Предметом вивчення в рамках діяльності з перевірки інформації про економічний злочин є певне коло обставин, що стосуються об'єкта і об'єктивної сторони злочину. Мова, зрозуміло, йде не про всі без виключення обставини як елементи об'єкта і об'єктивної сторони вчиненої дії, що встановлюються при розкритті злочинів, а про певний мінімум таких обставин, оцінка яких дає підстави для висновку, що в даному конкретному випадку має місце злочин. Даний висновок не може бути категоричним. Він має вірогідний характер, вимагає перевірки на основі процесуального доказування після порушення кримінальної справи. Вказане не означає того, що в усіх випадках справи порушуються за наявності даних, які вказують на ознаки об'єкта і об'єктивної сторони злочину. Неповодиноки випадки, коли до моменту прийняття відповідного рішення є дані, що характеризують суб'єкта і суб'єктивну сторону економічного злочину.

Грунтуючись на викладеному вище можна дійти висновку, що отримана інформація дозволяє встановити, що, по-перше, досліджувана подія мала (має) місце насправді; по-друге, вона містить ознаки економічного злочину, що підпадає під відповідну статтю Особливої частини КК України. Достовірність кримінально-релевантної інформації в цьому випадку має відношення не до повністю доведеного знання про сутність і обставини злочину, яке може бути отримано лише в режимі процесуального доказування, а до знання про подію (події, певну діяльність тощо), що стала предметом перевірки первинної інформації, і про те, що ця подія містить ознаки злочину [11, с. 85]. Складно встановити, що вчинене діяння є саме злочином, а не господарським правопорушенням. Цілком очевидно, що спочатку встановлюється наявність суспільно небезпечного діяння, а потім – інші елементи складу злочину.

Своєчасно отримана та перевірена відповідно до закону інформація служить важливою умовою, що сприяє встановленню необхідних для справи доказів, їх перевірі і правильній оцінці [12, с. 25].

Список літератури: 1. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Харьков : Консум, 1999. – 224 с. 2. Протидія економічній злочинності / [П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін.]. –Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с. 3. Кручинина Н. В.

Основы криминалистического учения о проверке достоверности уголовно-релевантной информации : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Кручинина Надежда Валентиновна. – М., 2003. – 51 с. **4.** Зеленецкий В. С. Возбуждение уголовного дела / В. С. Зеленецкий. – Харьков : КримАрт, 1998. – 340 с. **5.** Волобуев А. Ф. Проблемы методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва / А. Ф. Волобуев. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 336 с. **6.** Криминалистика : учебник / под ред. В. А. Образцова. – М. : Юристъ, 1995. – 760 с. **7.** Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 45. – Ст. 485. – Зі змінами та допов. **8.** Оперативно-розыскная деятельность : учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, А. Ю. Шумилова. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 794 с. **9.** Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України у виявленні, документуванні та розслідуванні злочинів у сфері економіки : наказ МВС України від 08.09.2005 № 760. – Служб. документ МВС України. **10.** Томин В. Т. Очерки теории эффективного уголовного процесса / В. Т. Томин, М. П. Поляков, А. П. Попов ; под ред. проф. В. Т. Томина. – Пятигорск, 2000. – 242 с. **11.** Карнеева Л. М. Особенности пределов доказывания при принятии некоторых процессуальных решений в стадии предварительного следствия / Л. М. Карнеева, Г. М. Миньковский // Вопросы предупреждения преступлений. – М. : ВНИИПП, 1966. – № 4. – С. 80–91. **12.** Душейко Г. О. Реалізація оперативно-розшукової інформації на стадії порушення кримінальної справи : навч. посіб. / Г. О. Душейко. – К. : КНТ, 2007. – 128 с.

Надійшла до редколегії 14.04.2012

Предложены три этапа проверки информации об экономических преступлениях. Приведены источники, в которых содержится информация, и способы их получения при проведении оперативно-розыскных мероприятий.

Three stages of verification of information about economic crimes are offered. Sources, in that there is information, and methods of their receipt during realization of operatively-search measures, are described.